Дора Іванова

Становлення та розвиток дитячого руху: практика, проблеми, досвід

Актуальність проблеми посилюється прямою залежністю добробуту та прогресу людства в цілому від розвитку дитячої активності, що зумовлює пріоритетність соціально-педагогічної підтримки дитинства над іншими соціальними процесами і явищами. Діти – це не тільки демографічна ознака суспільства, тобто молодше за віком покоління, а й потужна соціальна група, яка становить майже одну чверть соціальної структури і в міру своїх сил і можливостей бере активну участь у суспільному житті. В Україні, за статистичними даними на поточний рік, кількість дітей і підлітків віком до 18 років включно становить близько 30 % від загальної кількості населення країни. Світова тенденція показує, що соціальна активність дітей зростає, форми її виявлення стають усе більш різноманітними. У цих умовах держава, уряд, неурядові організації, міжнародне співтовариство в цілому все уважніше ставляться до дитинства, прагнуть вжити відповідних правових та інших заходів, які передбачають підтримку дитячих ініціатив та розвиток дитячого руху, сприяння розвитку дитячих і молодіжних організацій як центрів самореалізації особистості.

У сучасних науково-педагогічних дослідженнях (Н. Коляда, І. Руденко, Т. Трухачева та ін.) простежується тенденція до узгодження в основних підходах щодо розуміння природи дитячого руху, його сутності, принципів побудови та функціонування. У цьому контексті важливим є аналіз та узагальнення провідних тенденцій становлення і розвитку дитячого руху, визначення проблем та труднощів, пов’язаних з функціонуванням цього соціокультурного феномену, що й стало метою нашої статті.

Соціальна педагогіка включає до об’єкта вивчення дитячий та молодіжний рухи, розглядаючи різні форми дитячих і молодіжних об’єднань як важливий соціалізуючий фактор. Видатний американський педагог Б. Спок вважав дитинство місцем, де проблеми майбутнього вперше виходять на волю. Наукове осмислення історико-педагогічного досвіду світового й вітчизняного дитячого руху, передумов прояву та оформлення цього соціокультурного феномену представлене в працях Л. В. Алієвої, М. Ф. Басова, М. В. Богуславського, А. В. Волохова, А. Г. Кирпичника, Е. А. Мальцевої, І. В. Руденко, О. В. Титової та ін.

Дитячий рух – це та частина життєвого простору дітей, яка пов’язана з задоволенням їхніх соціальних потреб (у приналежності, визнанні, досягненні, спілкуванні і розумінні; піклуванні і захисті; різноманітній діяльності),

життєвих планів (особистісного росту і розвитку, соціального і професійного самовизначення), з вирішенням життєво важливих проблем (вільного часу, взаємостосунків з однолітками і дорослими). Він характеризується соціальною спрямованістю своєї діяльності, певним ступенем розвитку самостійних начал, які в тій чи іншій формі і мірі підлягають цілеспрямованому педагогічному впливу. Дитячий рух вирішує такі завдання: залучення дітей до соціального життя, соціальної практики суспільства на відповідному їм рівні; адаптація дітей до соціального середовища; задоволення їхніх потреб, інтересів і запитів; захист прав, достоїнства та інтересів [1, с. 70].

Терміни «дитячий рух» і «молодіжний рух» сучасні науковці (С. К. Булдаков, Т. Р. Гуменникова, Н. М. Коляда, Л. О. Коробова, О. В. Кравченко, О. В. Лісовець, Р. М. Охрімчук, Г. М. Троцко, І. М. Трубавіна, Т. В. Трухачова, Т. М. Хлебникова, Л. В. Шелестова) вживають на означення кількох явищ: сукупності дій і діяльності всіх організацій та об’єднань, до складу яких належать діти та молодь, як загального соціального явища на певній території (дитячий та молодіжний рухи України, регіону, області, району, міста); соціальної активності дітей і молоді певної спрямованості, змісту діяльності (піонерський рух, скаутський рух, екологічний рух тощо). Рівень координованості значною мірою визначається створенням і статутним оформленням певних структур типу асоціацій, федерацій, союзів та наявністю відповідних координаційних (управлінських) органів – рад, комітетів, бюро; форми об’єднання з обмеженим ступенем формалізації: нефіксованість складу учасників і відсутність регламентації зв’язків між ними, наявність лише ядра постійних учасників та ініціативного (координувального) органу, який переважно складається з дорослих і визначає зміст і форми діяльності учасників руху, представляє їхні інтереси у відносинах із державними органами, установами та іншими громадськими організаціями.

Дослідники виділяють ряд компонентів, які характеризують дитячий рух як педагогічну систему: ціль (мета), що виражається у розвитку суб’єктності дитини; діяльність, що носить творчий та розвивальний характер; методи, що відображають самодіяльне начало дитячого співтовариства; форми, представлені різноманітним спектром об’єднань дітей та дорослих [2, с. 15].

У вітчизняній історії дитячий рух, як суспільне явище, виконує дві функції: перша – сприяє збагаченню соціальної практики, орієнтуючись на потреби оточуючих людей та суспільства; друга – створює умови для задоволення інтересів, устремлінь дітей та підлітків. Реалізація зазначених функцій вимагає певних самозорганізованих форм, багаторівневих, які перебувають у певних відносинах між собою. А дитячий рух і являє собою

сукупність різноманітних дитячих структур (об’єднань, організацій, клубів, спілок і т.п.) – дитячих формувань, які є самостійними елементами єдиної цілісності.

Чітко розмежувати поняття «дитяча організація», «молодіжна організація», «дитячий рух», «молодіжний рух» важко, оскільки часто вони мають у своєму складі представників й інших вікових категорій, характеризуються специфічною віковою структурою (наприклад, організації скаутського типу, які, по суті, є дитячо-молодіжними).

Різним аспектам діяльності сучасних дитячих та молодіжних організацій в Україні та зарубіжних країнах присвячені дослідження М. Баяновської, Л. Гордієнко, Д. Малкова, Н. Онищенко, Р. Охрімчук, О. Панагушиної, Ю. Поліщука, С. Харченка, С. Чернети та ін.

Український дослідник Василь Головенько пропонує вважати дитячий рух складовою молодіжного руху, не заперечуючи його право на певну самостійність. Сучасний український соціолог Микола Головатий трактує дитячі громадські об’єднання як «молодіжні організації», які працюють над вирішенням дитячих проблем». Вітчизняний фахівець у галузі соціальної педагогіки Юрій Поліщук дотримується думки, що вживання терміна «громадська дитяча організація (об’єднання)» науково не обґрунтоване, а такі об’єднання, виходячи із вікового складу та аналізу конкретної діяльності, слід вважати різновіковими громадськими молодіжними об’єднаннями соціально-педагогічного спрямування.

Цікавий фактологічний матеріал про розвиток світового й вітчизняного дитячого руху містить творча спадщина Миколи Миколайовича Миронова – українського педагога, історика, ідеолога, пропагандиста та сучасника зародження й розвитку дитячого руху в Україні [3, с. 512–517]. В історичній праці «З історії дитячого руху» (1924), починаючи з часів середньовіччя, автор аналізує цікаві факти з історії розвитку світового дитячого руху та виділяє його основні етапи. Крім цього, М. Миронов на основі ґрунтовного теоретичного аналізу зробив спробу виділити основні складові («елементи») поняття «дитячий рух»: самодіяльність дитячого колективу (дитяча самодіяльність, активність) та виховний вплив дорослих.

Різноманіття дефініцій свідчить як про багатоаспектність підходів до визначення явищ у дитячому та молодіжному середовищах, так і про недостатнє розроблення проблеми загалом і науково-понятійного апарату зокрема. Нині закріплено поняття «дитяча громадська організація» та «молодіжна громадська організація», трактовані в нормативно-правовому плані як легалізовані об’єднання громадян певного віку, що створені та діють

на основі спільних інтересів; соціологічному – як самостійний соціально-виховний інститут з організованою системою соціальних зв'язків, норм, цінностей та ідеалів; соціально-педагогічному – як спеціально організована соціально-педагогічна система, в умовах якої відбувається соціальне виховання та соціалізація підростаючого покоління.

Дитячий рух є своєрідним інститутом соціалізації, унікальним феноменом соціально-громадянського виховання підростаючого покоління; формою активного вираження дитинства, що заявляє дорослим про дитячі потреби, проблеми, можливості, особливості, нагадує про себе, захищає свої права. Дитячий громадський рух – це природне, самостійне, поступове входження дітей у світ дорослих завдяки різноманітним сферам дитячої діяльності: освітній, родинній, ігровій [4].

Сучасні вчені (Волохов А. В., Коляда Н. М., Коробова Л. О. та ін.) виділяють такі етапи становлення та розвитку педагогіки дитячого руху: 10–20-ті роки XX ст. – початковий етап зародження та становлення педагогіки дитячого руху, розповсюдження у країні скаутизму; 20-ті – середина 30-х років XX ст. – новий етап наукового педагогічного осмислення дитячого руху, пов'язаний з виявом специфічних можливостей особливого напряму дитячого руху, що історично отримав назву «піонерського руху». Основні характеристики даного етапу: подальше вивчення феномену «дитячий рух» (вперше вводиться саме поняття «дитячий рух» як родове), обґрунтування його ролі і місця у створенні нового соціалістичного суспільства, нової системи соціального виховання дітей та молоді; 30-ті – середина 50-х років XX ст. – час «відступу» від багатомірного вивчення педагогічною наукою піонерського руху); середина 50-х – 80-ті роки XX ст. – активізація педагогічних досліджень, «відродження» процесу систематичного, поглибленого пізнання феномену дитячого руху, спричиненого, насамперед, соціальним (суспільно-державним) замовленням педагогічній науці на осмислення та обґрунтування ролі і місця Всесоюзної піонерської організації в ідейно-моральному, всебічному вихованні та розвитку радянських дітей [5, с. 203–207]; кінець 80-х років XX ст. – початок XXI ст. – сучасний період розвитку науки про дитячий рух.

Починаючи з кінця 80-х років XX ст. у дитячому русі почали розвиватися процеси, які зруйнували засади єдиної офіційно визнаної організації – піонерської. Натомість на їхнє місце постали дитячі громадські організації й об'єднання найрізноманітніших спрямувань. Законодавче уможливлення реалізації дитячої ініціативи дітей призвело до виникнення в Україні цілого спектру громадських об'єднань, до складу яких входять сьогодні десятки тисяч дітей. Розмаїття дитячого руху стає об'єктивною реальністю, інститутом громадянського становлення юної особистості.

Аналізуючи минуле десятиліття, можемо побачити, що роль дитячого руху в 90-х роках XX століття відрізняється від сучасного періоду. То був час змін системи виховання та навчання. Сутність і значення виховного процесу переглядалися, переосмислювалися цінності виховання, змінювалися погляди на роль виховання в системі навчання, встановлювалася нова педагогічна ідеологія. Усі ці зміни відбувалися на основі перетворення психосоціального портрету підлітка пострадянських часів, згідно з якими і повинна була будуватися виховна робота педагогів. У 90-ті роки XX століття формувалися нові гілки дитячого руху, які вимагали дослідження, вивчення педагогами механізму їхньої діяльності і впливу на особистість дитини.

У кінці XX століття наука про дитячий рух отримала нову назву – «соціокинетика» – процес отримання (створення) знання про дитячі об'єднання, організації, рухи шляхом спеціально організованого спостереження, на основі емпіричного дослідження, аналізу та обробки отриманих даних, а також шляхом вивчення спеціальної літератури психологічної, педагогічної, юридичної, соціологічної. Виділяють такі розділи науки соціокинетики: методологія науки про дитячий рух, теорія дитячого руху, методика діяльності дитячих об'єднань, історія та історіографія дитячого руху [6, с. 3–4].

Сучасні вчені, які працюють в галузі соціокинетики, розглядають дитячий рух як специфічне соціально-педагогічне явище, яке наділене особливим виховним потенціалом, як соціокультурний феномен, що наповнений виховним потенціалом, як частину дитячого середовища, інформаційно-комунікативного, діючого соціального простору дитинства.

Цілком очевидним є той факт, що соціум має властивість змінюватися, розвиватися. Тому змінюються і умови виховної діяльності. Постійний розвиток, постійний неминучий рух уперед виступає основною специфічною характеристикою нашого часу і вимагає від педагогів уміння втілювати в життя відповідний сучасності виховний процес. Причому необхідно враховувати не тільки розвиток суспільства в цілому, але і особистісні якості певної конкретної дитини; визначати зміст колективної діяльності дітей у дитячому русі; виявляти можливі напрямки розвитку особистості дитини.

У взаємодії органів державної влади, навчальних закладів з дитячими та молодіжними організаціями і об'єднаннями в напрямку виховання особистості дитини визначено такі пріоритети: допомога вихованцю в адаптації до інтенсивних суспільних змін, у знаходженні життєвої опори, що будується на осмисленні себе і свого місця в житті, набутті впевненості у власних силах; сприяння в отриманні дітьми та учнівською молоддю доступу до знань, навичок, поза якими вони дистанціюються від інформаційного і технічного

прогресу; створення умов для усвідомлення дітьми та учнівською молоддю значущості індивідуальної ініціативи; допомога в оволодінні навичками співробітництва з представниками інших культур, різних статевовікових груп; надання інформації щодо шліхів розв'язання проблеми особистісних взаємин, пов'язаних із вживанням тютюну, алкоголю, наркотиків; сприяння у набутті досвіду вирішення ситуацій соціального неуспіху.

Розглядаючи дитячі проблеми і дитину як суб'єкта суспільних відносин, необхідно враховувати сукупність найрізноманітніших чинників, що визначають її соціальну роль. Тому соціальна справедливість розглядається як найважливіший орієнтир, категорія, без котрої неможливо обійтися в розробці державної політики України з питань дитинства.

У масовій свідомості й навіть науковій і нормативній літературі соціальна захищеність нерідко розуміється як милосердя та обмежується лише матеріальною допомогою найслабшим і найбіднішим верствам населення. Між тим, соціальний захист може бути ефективним лише тоді, коли він забезпечує матеріальний добробут, економічну самостійність, соціальний статус дитячих організацій, фізичне і духовне здоров'я кожного їх члена і психолого-педагогічну підтримку нової української генерації в цілому. Соціальний захист передбачає також активність самого суб'єкта дитячої організації. Ця активність може бути визначена як самозахист, спрямований на подолання утриманських стереотипів, реальну участь суб'єкта у створенні свого матеріального та соціального добробуту, набуття особистісних якостей, необхідних для конкурентоспроможності в умовах ринкової економіки.

Державна система правового та економічного захисту дитячих організацій складається з багатьох компонентів. До них належать розробка нормативних документів, які визначають багатопрофільність і варіативність змісту, форм і методів соціальної активності членів дитячих організацій, способи заохочення їх діяльності з боку суспільства; функціонування в структурі Українського Національного Комітету Молодіжних організацій підрозділу (підструктури), що гарантує додержання прав дитячих організацій та обов'язки суспільства і молодіжних організацій, які співпрацюють з ними; забезпечення прав дітей на створення дитячих об'єднань, юридичних актів їх оформлення в дитячу організацію, що це закріплює її соціальний статус у суспільстві та форми соціальної підтримки.

Водночас, проголошення права участі дітей у соціальних процесах, наступні кроки самих дітей, їх прагнення до об'єднання в локальних і широкомасштабних рухах зумовило необхідність серйозного вивчення потреби дітей у соціальне значущій діяльності, ступеня їх задоволеності

керуванням з боку дорослих. Соціологічні та психолого-педагогічні дослідження підтверджують прагнення дітей до самостійності у створенні організацій, однак труднощі правового й фінансово-економічного порядку, відсутність досвіду щодо варіативності та багатоманітності форм їх роботи потребують значної допомоги з боку спеціально підготовлених спеціалістів: соціальних педагогів, психологів, педагогів, інших категорій працівників.

Таким чином, проблема кадрового забезпечення і цілеспрямованої роботи дорослих у дитячих організаціях є важливою частиною державної політики. Для держави залучення дітей до суспільного життя – найважливіший соціальний ресурс, джерело громадянськості, творчого потенціалу суспільства, гарант демократії і прогресу. Тому зусилля повинні бути спрямовані на розвиток самостійності дітей, зміцнення їх національної самосвідомості, збагачення соціального досвіду, залучення до соціальних процесів тощо. Ці процеси позитивно впливають на особистість лише за умови державного патронажу на всіх стадіях організаційно-методичного керівництва розвитком дитячих організацій як складових дитячого руху.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів даної проблеми. Подальшого вивчення потребують такі питання: обґрунтування дитячого руху як соціально-педагогічного феномену; дослідження теоретико-практичних засад функціонування дитячих організацій і об’єднань; розробка концептуальних основ соціалізації дитини в різних структурах дитячого руху; розкриття соціально-педагогічних засад розвитку дитячого руху в Україні; обґрунтування загальної теорії дитячого руху, методики діяльності дитячих громадських об’єднань і організацій; висвітлення історії та історіографії дитячого руху тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Детское движение : [словарь-справочник]. – изд. 2-е, перераб. и дополн. – М. : Ассоциация исследователей детского движения, 2005. – 543 с.
2. Алиева Л. В. Детское движение – субъект воспитания: теория, история, практика : [монографія] / Л. В. Алиева. – М. : МАКС Пресс, 2002. – 224 с.
3. Миронов Микола Миколайович // Українська педагогіка в персоналіях : навчальний посібник : у 2 кн. Кн. 2. XX століття / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – С. 512–517.
4. Охрімчук Р. М. Дитячі об’єднання України у вимірах минулого та сучасного : довід.-посіб. / Р. М. Охрімчук, Л. М. Шелестова. О. В. Кравченко ; Ін-т проблем виховання АПН України ; Лабораторія дитячих об’єднань. – К. ; Луганськ : Альма-матер, 2006. – 255 с.

5. Лісовець О. В. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України / Лісовець О. В. – К. : Академія, 2011. – 256 с.
6. Социокинетика. Лидерство в детском движении: время и ценности / сост. и ред.: Т. В. Трухачёва, А. Г. Кирпичник. – М. : Ассоциация исследователей детского движения, 2004. – 464 с.